

М. Бахтыбаев

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: melsb@mail.ru

АРХЕОЛОГИЯ ӘУЕСҚОЙЛАРЫ ТҮРКІСТАН ҮЙІРМЕСІНІҢ ӘУЛИЕАТА УЕЗІНДЕ АТҚАРҒАН ЗЕРТТЕУЛЕРІ

1895 жылдың 11 желтоқсанында Ташкент қаласында құрылған Археология әуесқойларының Түркістан үйірмесі – археология саласындағы жергілікті қоғамдық өлкетану ұйымы болып табылды. Үйірме жиырма жылдан астам уақыт Орталық Азияның материалдық мәдениет, тарихи-мәдени мұра нысандарда ізденіс жұмыстарын жүргізіп, оның ішінде археологиялық ескерткіштерінің зерттелуіне сүбелі үлес қосқан. Әулиеата уезі Археология әуесқойлары Түркістан үйірмесінің кең көлемде зерттеу жүргізген аудандарының бірі. Әулиеата уезі Сырдария облысының шығыс, солтүстік-шығыс бөлігінде орналасқан. Қазіргі Жамбыл облысының орталық, оңтүстік, батыс, оңтүстік-шығыс және Қырғыз Республикасының солтүстіктегі (Талас облысы) жерлерін алып жатқан. Мақалада В.А. Каллаур, И.В. Аничков, Ә.А. Диваев, В.П. Панков, Е.Т. Смирнов, В.А. Мустафин, Н.Г. Малицкий, В.П. Лаврентьев, Н. Жетпісбаев және т.б. үйірме мүшелері Әулиеата уезінде атқарған ізденіс жұмыстары қарастырылады. Олар 1896-1908 жж. аралығында Әулиеата уезінде кең көлемді зерттеу жұмыстарын жүргізіп, осы уезде орналасқан ескерткіштердің сипаттамасын, орналасқан жерін және оларға байланысты аңыздарды жинақтап, құнды деректер қалдырды. Олардың баяндамалары үйірме «хаттамаларында» орын алды.

Түйін сөздер: үйірме, Түркістан, археология, ескерткіш, Әулиеата, оба, петроглиф, қалашық.

M. Bakhtybayev

Al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: melsb@mail.ru

Activities of the Turkestan section of archeology amateurs in Auliyaatinsky County

One of these organizations was Turkestan section of archeology amateurs which was created in 1895 in Tashkent. Turkestan section of archeology amateurs were scientific regional organization, which studied ancient statues of Central Asia during 20 years. Education of this scientific society allowed widespread development of research of archeological statues. Auliyeata district is located in the Eastern, North-Eastern part of the Syrdarya oblast. Currently, it occupies the central of Zhambyl oblast, southern, Western, South-Eastern and Northern (Talas oblast) territory of the Kyrgyz Republic. The auliyeata district is one of the areas where Turkestan section of archeology amateurs carried out extensive research. The article deals with the research works performed by members of the circle in Auliyeata district V.A. Kallaur, I.V. Anichkov, A.A. Divaev, V.P. Pankov, E.T. Smirnov, V.A. Mustafin, N.G. Mallitsky, V.P. Lavrentiev, N. Zhetpisbayev, and others. In 1896-1908 periods they conducted extensive researches and left valuable data as descriptions of monuments, locations and collecting related legends located in Auliyeata district. Their reports were in the "Statements" of the circle.

Key words: section, Turkestan, archeology, monument, Auliyeata, tumulus, petroglyph, town.

М. Бахтыбаев

Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: melsb@mail.ru

Деятельность Туркестанского кружка любителей археологии в Аулиеатинском уезде

Туркестанский кружок любителей археологии являлся научно-краеведческой общественной организацией, созданной 11 декабря 1895 году в г. Ташкенте. Кружок на протяжении многих лет осуществлявший работу по изучению памятников материальной культуры Центральной Азии. Образование этого научного общества способствовало широкому развитию исследований археологических памятников. Аулиеатинский уезд располагался в восточной, северо-восточной

частях Сырдарьинской области. По современному территориально-административному делению, занимал центральную, западную, юго-восточную части Жамбылской области и Таласскую область Кыргызской Республики. В статье рассматриваются результаты исследований, проведенных членами ТКЛА В.А. Каллаур, И.В. Аничкова, А.А. Диваева, В.П. Панкова, Е.Т. Смирнова, В.А. Мустафина, Н.Г. Маллицкого, В.П. Лаврентьева, Н. Жетписбаева и др. в Аулиеатинском уезде. В период 1896-1908 гг. они провели изучение памятников археологии Аулиеатинского уезда, производили их натурное обследование, фотофиксацию и подробно описывали их местонахождение, собирали сведения об имеющихся памятниках, связанные с ними легенды. Результаты исследования о различных памятниках уезда публиковались в «Протоколах заседаний и сообщений членов Туркестанского кружка любителей археологии».

Ключевые слова: кружок, Туркестан, археология, памятник, Аулиеата, курган, петроглиф, городище.

Кіріспе

Археология әуесқойларының Түркістан үйірмесі мүшелерінің еңбектері ғылыми әдебиетте кеңінен кездескенімен, олар негізінен анықтама ретінде қарастырылып отырған ескерткіш үйірме мүшесі ашқан не зерттеген деген сияқты қысқа мәлімет қана береді.

Қазақстанда орналасқан археологиялық және сәулет өнері ескерткіштерін зерттеуде Археология әуесқойлары Түркістан үйірмесі мүшелерінің атқарған қызметі ауқымды болып, үйірме жергілікті жерде құрылған алғашқы ғылыми өлкетану ұйымы ретінде танылды.

Археология әуесқойлары Түркістан үйірмесі мүшелері археологиялық ескерткіштерді зерттеу нәтижелерін өз отырыстарында баяндап отырды. Баяндамалар, айтылған пікірлер, мәжіліс қорытындылары үйірменің «Археология әуесқойлары Түркістан үйірмесі мүшелерінің отырыстары мен баяндамаларының хаттамалары» атты арнайы жинақтарында орын алды.

Үйірме мүшелері ашып, ғылыми айналымға енгізген көптеген археологиялық ескерткіштерді Кеңес дәуірінде кеңінен жаңа методология негізінде қайта зерттеліп, олардың инструментальды өлшемдері алынып толық сипаттамалары жазылды. Үйірме мүшелерінің ішінде, Әулиеата уезінде атқарған зерттеу жұмыстарының белсенділігімен ерекше көзге түскен В.А. Каллаур болды. Ол 1880-1898 жылдар аралығында Әулиеата уезі, 1898-1901 жылдары Перовск уезі басшысы қызметін атқарады.

Әдістеме

Методологиялық негізі ретінде тарих ғылымының негізгі принциптері – тарихилық, объективтік және тарихи жүйелілік әдістері алынды. Сонымен бірге, зерттеуде – үйірме мүшелерінің атқарған ізденістерін хронологиялық ретінде

жазу барысында проблемалық-хронологиялық әдісі, таным заңдылығы мен ескерткіштерді өркениеттілік құндылықтыр тұрғысынан пайымдау, ғылыми және тарихи-салыстырмалау әдістері қолданылды.

Нәтижелер

В.А. Каллаурдың Әулиеата уезінде орналасқан ескерткіштер жайлы алғашқы баяндамасын 1896 жылдың 30 қаңтарында үйірме атына жіберілген хатында кездестіреміз (ӨР ОММ И.71. 1-іс: 39), осы баяндамасы сол жылғы үйірме «хаттамаларында» жарық көрді. В.А. Каллаур уезд жеріндегі Дмитревское ауылының жанында, Талас өзенінің екі жағында – Ақтөбе (Ақтөбе мен Ақший) қалашығы, Романовка ауылының жанында – Шалдавар қалашығы, Орлов ауылының жанында тағы бір – Ақтөбе қалашығы, Гродиково ауылының жанында – Жуантөбе қалашығы, Шалдавар ауылында – Аспара бекінісін, Меркеде топырақ жалмен қоршалған төбені, Николаев ауылының жанында – Уйранды (Үйренды) және Шаповаловка ауылының жанында Түймекент қалашықтары орналасқанын баян етті. В.А. Каллаур келешекте Александровское ауылының жанында орналасқан Садырқорған және Михайловское ауылдарының жанында, Талас өзенінің оң жағында орналасқан Сарыкемер қалашықтарын зерттеу және олардың толық өлшемдерін алуды жоспарлады (Каллаур, 1896: 12). В.А. Каллаур сол жылдың қараша айында Шалдавар қалашығында болып, оның сипаттамасын берді. Қалашық Дмитревское (Талас қаласы) ауылына барар жолдан 2 верст оңтүстікте, Өрмарал өзенінен 2 верст батыста орналасқан. Қалашық жобасында айналдыра төртбұрышты жалмен қоршалған, ұзындығы 100 қадам, ені 60 қадам болып келген. В.А. Каллаур Шалдаварда жазуы бар тас тауып, оның көшірмесін түсірді (Каллаур, 1897а: 11-14).

И.В. Аничков пен В.А. Каллаурдың баяндамалары 1896 жылдың 28 қазанында өткен үйірме отырысында тыңдалып, олардың мақалалары «хаттамалар» қосымшасында басылып шықты.

В.А. Каллаур 1896 жылдың көктемінде Дмитревское (қазіргі Қырғыз Республикасы Талас облысының орталығы Талас қаласы) ауылының жанында орналасқан Ақтөбе қалашығын зерттеп, оның сипаттамасын берді (Каллаур, 1896б: 43-46). Ақтөбе қалашығының цитаделі екі қатар ұзын қамалмен қоршалған, оның сыртқы топырақтан үйілген жалының ұзындығы 30 шақырымға жуық, ал ішкі орталық бөлігін қоршаған қамалдың ұзындығы 3 шақырым болған. В.А. Каллаур қалашықтың топырақтан үйілген жалы солтүстіктегі Құлансай шатқалына дейін созылып, онда Құлан-Қамалған бекінісінің қамалына ұласқанын жазады.

В.А. Каллаур 1896 жылдың басында Бесағаш ауылынан әкелінген ою-өрнегі бар тас бағана сынығын көріп және И.В. Аничковтың соған ұқсас бағананы Сайрамдағы Ідріс мешітінде көргенін негізге алып, олар сол жылдың мамыр айында Қараой жазығы мен Бесағаш ауылына дейінгі аралықта орналасқан ескерткіштерді толығымен көріп шығу мақсатында іссапарға шықты. Сапар барысында Саңлақ ауылынан 2-3 верст қашықтықта орналасқан бірнеше төбелер мен обаларда болып, ескерткіштердің бірнешеуінің толығымен бұзылып кеткенін, ал қалғаны бұзылу қауіпінде екенін жазып, олардың ішіндегі ең ірісі төртбұрышты, ұзындығы мен ені 120 қадамға жуық Төрткүл төбе екендігін айтты, оны сипаттап берді (Аничков, 1896: 3).

Бесағаш ауылының шетіндегі, жобасы созыңқы төртбұрышты, көлемі 300х300 қадамға жуық, айналдыра қоршаған оры бар Төрткүл төбені, оның жанында орналасқан Ақтөбені және одан 2 верст қашықтықта, бұлақтардың сол жағасында орналасқан, аумағы 4 верст болып келген ескі қала орнын көріп, қала үстіндегі ыдыс сынықтарын теріп алып, төбенің оңтүстік бөлігінде орналасқан төбе үстіндегі алаңның жоғарғы қабатын 1,5-2 аршын тереңдікке дейін қазып, ірі хұм сынығын және сол жерден В.А. Каллаур мыс теңге тапты. Олар осы жылдың басында В.А. Каллаурға жеткізілген тас бағананың табылған орнын көріп, бұлақтардың солтүстік бөлігінде орналасқан құрылыстың жобасын түсірді. Ол құрылыс жайлы И.В. Аничков былай сипаттап жазады: «Место оказалось весьма интересным. Оно расположено недалеко от ключей, на северной стороне бугров, как будто на их краю; небольшая площадка, перерытая ка-

навами, расположенными в виде параллелограмма, указывает на бывшую здесь постройку...» (Аничков, 1896: 4-5).

И.В. Аничков бұл құрылыс діни-ғұрыптық орын болуы мүмкін деген ой білдірсе де, соңында аудармашы Шәріп Бекчуровтың айтқан пікіріне сүйене отырып, бұл құрылыс мешіт еместігін қолдады. И.В. Аничков бұл құрылыстың жобасына қарап, шығыс және батыс жағында қосалқы құрылысының салынғанын алға тартып, христиандық немесе буддалық шіркеу болуы мүмкін деді. Алайда, буддизм осы өңірде христиандыққа қарағанда аз таралғанын ескере отырып, бұл құрылыс христиандық шіркеуі болуы мүмкін деген болжам жасаған (Аничков, 1896: 6).

И.В. Аничков аудармашы Шәріп Бекчуровты Майтөбе төңірегін көріп шығу тапсырмасымен жіберді. Ш. Бекчуров Майтөбе қалашығынан басқа Ақтөбе мен Төрткүл қалашықтарының орналасқанын хабарлады. Майтөбе қалашығын көріп шыққан соң, олар бұлақтардың оң жағасында орналасқан, жобасында төртбұрышты болып келген, көлемі 200х200 қадамға жуық Чанг (Чон) төрткүлінде, онан шығыста, Үшқұдық ауылына барар жолда орналасқан Жуантөбеде болып, олардың сипаттамасын жазды. Жуантөбенің биіктігі 10 сажень болып келген, айналдыра қамал және ормен қоршалған. И.В. Аничковтің пікірінше: «...не служил ли он сторожевой башней, состоящая часть цитадели или какойнибудь крепости, так как стоит в углу огибающего его вала со рвом, следы которого хорошо сохранились», – деп пайымдайды (Аничков, 1896: 7). В.А. Каллаур мен И.В. Аничков осы сапарларында Жалпақтөбе ауылына жақын жерде орналасқан, Талас арқылы өтетін Қарақомар тас көпірінің орнын көріп, тастан жасалса да орны сақталмағанын атап өтті (Аничков, 1896: 8).

И.В. Аничков Талас жазығының топографиясымен танысып, осы жерде қалашық, бірнеше төрткүлдер, обалар мен ор орындарының іздері барын алға тартып, бұл жерде ірі елді мекен немесе бірнеше елді мекендер болған дейді. Үлкен Капкы мен Кіші Капкы шатқалдарының жақын орналасқандығы және Талас өзені арқылы өтетін тұрақты көпір барын алға тартып, «бұл жерден Ферғанадан Шу мен Сырдария өңірлеріне өтетін жол торабы болған» деп тұжырымдайды (Аничков, 1896: 8). И.В. Аничков өз мақаласында В.В. Бартольд пен Н.Ф. Петровскийдің көне Тараз қаласының орналасқан жері туралы пікірлеріне сүйене отырып, осы жерде көне Тараз

қаласының орны болуы мүмкін деп болжамдап, осы қалашықта қазба жұмыстарын жүргізгенде ғана бұл мәселенің нақты шешімі табылады деп тұжырымдады (Аничков, 1896: 10).

И.В. Аничков 1896 жылдың 11 желтоқсанында өткен үйірме отырысында Александровск (Қырғыз Алатауы) тау алды жазығына 1896 жылдың тамыз айында жасаған іссапар нәтижелерін баяндады.

И.В. Аничков 1896 жылдың 10-11 тамыз күндері балбал тастарды іздестіру және зерттеу жүргізу мақсатында Александровск тау алды жазындағы Талдыбұлақ деп аталатын жерде болып, екі балбал тасты тапты (Аничков, 1897:4). Жолсерігі болған Нұрымбет Баковтің айтуынша, бұл балбалдар Қарасай шатқалынан әкелінген. И.В. Аничков Чуль-Джайлау (Шөл жайлау) деп аталатын жерден тастан үйілген үш топ обаларды көріп, сипаттамасын жазды. Жергілікті халықтың айтуынша, бұл обаларды қазына іздеушілер қазып, тонаған. Ол оба тастардың жан-жақта шашылып жатқанын, олардың арасында балбалдар да барын атап өтті. Ол өз сипаттамасында, бірінші жерде 2 сажень тереңдікте қазылған шұңқырдың жанында екі балбал тастың жатқанын, оның бірінің басы, ал екіншісінің төменгі бөлігі жоқ екенін және олардың жанындағы тастан үйілген екінші обадан – тұтас балбал тасын тапқанын атап өтті. И.В. Аничков екінші обадан жоғарырақ, тауға жақын жердегі тоналған оба жанынан екі балбал тауып, оның бірі – тұтас, ал екіншісі – үш бөлікке сынғанын жазды (Аничков, 1897: 5).

И.В. Аничков Шөл жайлауды көріп шыққан соң, Қарасай шатқалы арқылы өтіп, Бақтекен деп аталатын жерде болып, тастан үйілген оба үстінде орналасқан шағын көлемді бір балбал тасын тапты. Нұрымбет Баков И.В. Аничковке бір жергілікті тұрғынның ауласында тұрған төрт балбалды көрсетті. Зерттеуші өз жазбасында, балбалдардың бірінің қабырға арасына қаланып кеткендігін де нақтап атап өтті. Келесі күні И.В. Аничковпен іссапарда бірге болған Түркістан мұғалімдер семинариясының оқушылары Әділ Нұрходжинов пен Қарабас Әділбеков Жалаңаш деп аталатын жерде болып, онда тастан үйілген екі оба барын оған хабарлады. Осы жылдың 25 тамызында И.В. Аничков Жалаңаш жазығында болып, обалардың шығыс жағында, жүздері шығысқа қаратылып көмілген екі балбал тастың барын жазды (Аничков, 1897:6).

И.В. Аничков жергілікті тұрғындардың айтуына сүйеніп, Александровск тауының шатқал-

дарында, тау алды жазықтарында және Сусамыр жазығында көптеген балбал тастардың барын атап өтті. Балбалдарды сыртқы пішіміне қарай екіге бөлді: ер және әйел адам бейнелері. Ал, балбалдардың «бас» формасына қарай екі категорияға: кейбіреулерінде – бастың жоғарғы жағы домалақ, екіншілерінде – шошақ тәрізді деп бөлді (Аничков, 1897: 7-10).

И.В. Аничков Талдыбұлақтан табылған екі балбалды және Бақтекеннен табылған үш балбалды Ташкент қаласына жіберді. Оның бірі 1896 жылдың 11 желтоқсанында өткен үйірме отырысында көрсетілді (Протокол заседания, 1897а: 21).

В.А. Каллаур өзінің «Каменная бабы в Аулиеатинском уезде» атты мақаласында 1885 жылы Мерке жанында орналасқан Сымтөбеден өзінің алғашқы балбал тасын ашқанын және ол конус тәрізді обаның үстіне орналасқанын жазды. Ал, екінші балбал тас 1889 жылы Қаратаудың Көктал шатқалынан табылып, оған жеткізілгенін, сонымен қатар 1893 жылы Александровское жотасында, Жалаңаш атты жерде болып, бірнеше балбалдарды есепке алғанын жазады. Балбалдар шағын обалардың үстінде, иығына дейін жерге көміліп, жүздері шығысқа қарап орналасқан. В.А. Каллаур бұл балбалдар жайлы В.В. Бартольдке хабарлап, оларды 1894 жылы В.В. Бартольд көріп шықты (Каллаур, 1898: 9).

1896 жылдың көктемінде Үкітас шатқалындағы Урмарал (Ұрмарал) өзенінің сол жағында (Дмитревское ауылының жанында), Бақайыр шатқалында және Әулиеата қаласында табылған балбал тастар В.А. Каллаурға жеткізіліп, жергілікті уезд басшысының бау-бақшасына қойылған (Каллаур, 1898: 9-10).

В.А. Каллаур 1896 жылы Ақыртастан 8 верст жерде, Ұлықайынды шатқалына кіре берісінде Ұлықайынды қалашығын ашып (Протокол заседания, 1896а: 25), онда табылған жазуы бар тас хауызды («Сандық») сипаттап жазып, жазудың көшірмесін түсірді. Хауыз жобасында төртбұрышты болып келген, биіктігі 1 аршын $3\frac{1}{2}$ вершок, қалыңдығы 1 аршын 3 вершок. Хауыз сыртындағы жазуларды И.В. Аничков фотосуретке түсіріп, бұл көне араб тілінің куфи жазуымен жазылған жазу деп пайымдайды. В.А. Каллаур өз баяндамасында жазудың аудармасын да келтірді: «Бұл хауыз – барлық сәби және қарт адамдар үшін [арналған]» (Протокол заседания, 1896а: 26-27; ОР ОММ И.71.6-іс: 31-37). Сонымен қатар, В.А. Каллаур Ұлықайынды қалашықтың жанында, төбе үстінде төменгі жағы жерге көмілген жазу бар тасты тауып, Әулиеата

қаласына алып келген. Тастың ұзындығы 16 вершок, ені 6,5 вершок және қалыңдығы 3 вершок болып келген, тастағы жазудың көшірмесін алды. В.А. Каллаур жазулар қай тілде жазылғаны белгісіз деп хабарлады (Протокол заседания, 1896а: 26).

В.А. Каллаур 1896 жылдың қараша айында Айыртамой жазығындағы Қалба шатқалына барар жолдың бойында, Дмитривское ауылынан 8 верст жерден төрт қатардан тұратын жазуы бар тасты тауып, оның сипаттамасын берді. Жазуы бар құмтастың алғашқы орнынан екі қадам жерге қозғалтылғандығын, ол бастапқыда 7,5 вершок тереңдікке көмілгенін атап өтіп, тас өлшемдерін берді: ұзындығы 1,75 аршын, биіктігі 10 вершок. Тастың бетіндегі жазулар жақсы сақталған. Бірінші қатардағы жазудың ұзындығы 1 аршын 7 вершок, екінші қатардағы жазу ұзындығы 1 аршын 9 вершок, үшіншісі – 1 аршын 7,5 вершок, ал төртіншісі – 9 вершок. В.А. Каллаур тас табылған жерді көріп шығып және оның бетінде «10» және «1892» деген жазулар барын атап, бұл тасты жергілікті орыс диірменшілерінің бірі қазып алған болар деп пайымдайды. Бұл тастың сақталып қалуы, оның диірмен үшін қолдануға көлемінің аз болғаны болар деген пікірін алға тартты. В.А. Каллаур мен И.В. Аничков тастағы жазудың көшірмесін алып (Каллаур, 1897а: 11-14), бұл жазулар руникалық Орхон және Енисей жазуларына ұқсас деген пікір айтты (ӨР ОММ И.71.4-іс: 7-13).

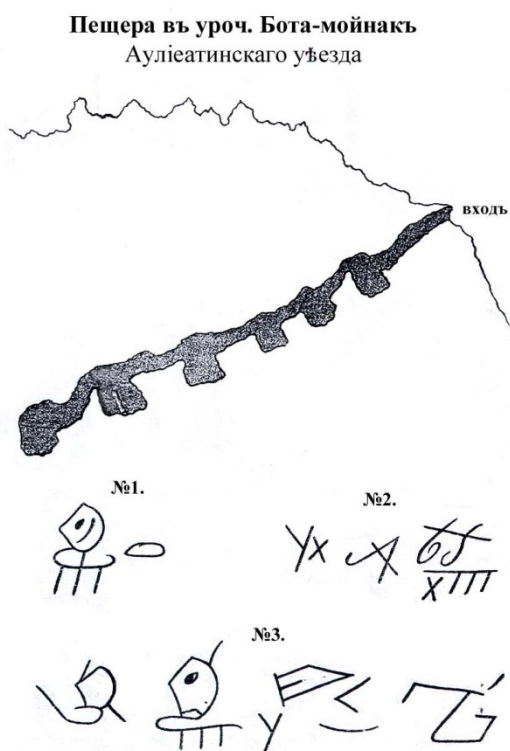
В.А. Каллаурдың 1896 жылғы 11 желтоқсанда өткен үйірме отырысында орхон жазуы бар тас туралы баяндамасы тыңдалды. Үйірме мүшелері бұл тас ғылым үшін өте қызықты және оны сақтау үшін тез арада Әулиеатаға жеткізу, сонымен қатар тастағы жазу көшірмесін Петербург қаласындағы Археологиялық қоғамы Шығыс бөлімінің басшысы В.Р. Розенге сипатын анықтау және аудару үшін жіберу туралы шешім қабылдады (Протокол заседания, 1897: 14). В.А. Каллаур тапқан орхон жазулары орталықта орналасқан ғылыми ұйымдар тарапынан қызығушылық туғызып, В.Р. Розен үйірме атына жіберген жеделхатында: «Письмена несомненно орхонские, отдельные слова разобраны, письмо следует...», – деп жазды (ӨР ОММ И.71.7-іс: 21). В.В. Бартольд пен П.М. Милиорадский жазулардың көшірмелерін зерттей келе, онда 17 орхон таңбалары кездесетіндігін атап (Милиорадский, 1898: 271-272), бұл жазулар көне түркі жазуының Енисей түрі деген пікір айтты. Ал, алғашқы аудармасын академик В.В. Радлов жасады (Отчет о деятельности, 1897: 14).

В.А. Каллаур ашқан көне жазу ескерткішінің үйірме үшін маңызы зор болды. Осы уақыттан бастап орталықта орналасқан ғылыми ұйымдар мен белгілі зерттеушілер үйірменің атқарған жұмыстарына қызығушылықпен қарай бастады. М.Е. Массон бұл туралы былай деп жазды: «Дешифровка рунических древнетурецких надписей – один из выдающихся успехов, выпавших на долю мировой тюркологии, а обнаружение их в долине Таласа, ...ставилось в особую заслугу всей деятельности Туркестанского кружка любителей археологии в Ташкенте...» (Массон, 1936: 5).

В.А. Каллаур осы сапар барысында жазуы бар тастың шығысында жобасы төртбұрышты болып келген, топырақтан үйілген жалдың орналасқанын жазып, оның айналдыра ұзындығы 1400 қадамға жуық екенін, қалашықтың шығысында цитадель немесе құрылыс құландысының орналасқанын жазды. Ол осы жерден 100 қадам солтүстіктен екінші қалашық орнын ашып, оны айналдыра қоршаған жалдың ұзындығы 40 қадамға жуық деп баяндады (Каллаур, 1897а: 11-13). В.А. Каллаур сонан соң Құлансай шатқалында орналасқан жазуды зерттеп, он сегіз қатардан тұратын бұл жазу араб әліппесімен жазылған деп, жаңсақ пікір айтты. Жергілікті тұрғындар бұл тасты «Шиим-тас» деп атайды. В.А. Каллаур «Шиим-тас» жазуы туралы аудармашы Бекчуровтан 1896 жылдың көктемінде естіген болатын. «Шиим-тас» жазуының бір бөлігінің көшірмесін Т. Бекчуров түсіріп, оны В.А. Каллаур Ташкент қаласына жіберіп, 1896 жылдың 28 қазанда өткен үйірме отырысында көрсетілді (Протокол заседания, 1896б: 44).

1896 жылдың 15 қараша күні үйірме мүшесі В.П. Панков Ботамойнақ шатқалында болып, жергілікті тұрғын Чаджарлы Базарбаев көрсеткен үңгірді зерттеп, оның жобасын түсірді (1-сурет). Үңгір Әулиеата қаласынан 20 верст жерде, Ботамойнақ шатқалының кіре берісінен 1,5 верст ішінде, таудың жоғарғы жағында орналасқан. Үңгірге кіретін жері шағын, оған адам еңкейіп кіре алады. Үңгірдің жалпы ішкі ұзындығы 182 сажень, онда бір қатар бойы орналасқан алты «үңгір» бар. В.П. Панков баяндамасында үңгір ішіндегі бөлмелерді «үңгір» деп берген. «Үңгірлердің» ішкі жағындағы қабырға тастары тік келген және тегіс, тек кей бір жерлерінде карниз секілді тастар шығып тұр. В.П. Панков «үңгірлер» қабырғаларында кескінделген суреттер барын жазып, олардың көшірмесін түсірді. №1-ші сурет үшінші

«үңгір» және №2-3 суреттер бесінші «үңгір» қабырғаларында кескінделген, сонымен қатар, №3-ші суреттің үстіңгі қабатында крест тәрізді таңба кескінделгенін атап өтті (Панков, 1897: 15-16).

1-сурет – Ботамойнақ шатқалындағы үңгір жобасы мен үңгір қабырғаларына кескінделген суреттер (В.П. Панков бойынша)

В.А. Каллаур 1897 жылдың 31 мамыры күні көне жазуларды іздестіру мақсатымен Алатаудың бірнеше шатқалдарын және Талас өзенінің бойын аралады. Бақайыр мен Шилбилі (Шілбилі сай) шатқалдарының аралығындағы Ақтайлақ мазарының жанынан үстінде балбал тас орнатылған оба және Жолсай асуының жанында Қарабас деп аталатын жерден тасқа салынған суреттер орнын ашып, зерттеді. Тастағы суреттерді, негізінен түйе, жылқы бейнелері және қарақырғыз руларының таңбалары құрайтындығын жазды. В.А. Каллаур келесі күні Алатаудың етегіндегі Қарабура шатқалының батысында, Садырқорғаның оңтүстігінде, Александровское ауылынан 10 верст жерде орналасқан қалашықты зерттеді. Қалашық ішінде айналдыра жалмен қоршалған төрткүл орналасқанын жазып, оның сипаттамасын берді. Жалдың айналдыра ұзындығы – 500 сажень. Төрткүлдің ішкі

бөлігі егістікке пайдаланылып жатқанын және ыдыс сынықтары мен су құбырлары шыққанын атап өтті (Каллаур, 1897б: 2-3).

В.А. Каллаур осы сапарында Құлансай шатқалында орналасқан «Шиим-тас» ескерткішінде екінші рет болып, жазуларды қайта зерттеп, олардың арабша емес екендігіне көз жеткізді. В.А. Каллаур жергілікті тұрғындардың айтуы бойынша Құлансай шатқалының батысында орналасқан Терексай шатқалының етегінен 1,5 верст қашықтықта екі жартаста кескінделген жазу орнын ашып, олардың көшірмесін түсірді. Жазулардың бірі тік жазылған, отыз сегіз қатардан тұрады. Оның жоғарғы сол жағында екі қатар көлденең жазылған жазудың барын, олардың ені 3 аршын екенін атап өтті. В.А. Каллаур осы екі қатар жазудың орхон жазуына ұқсастығын атап, бірінші қатарда 5 әріп, ал екінші қатарда 4 әріп барын және олардың, төменде орналасқан 38 қатар тік жазылған жазулардан ертерек жазылған немесе олардың бас әріптері болуы мүмкін деп жорамалдады (Каллаур, 1897б: 6).

Келесі жазу бірінші тастан 200 сажень жоғарыда орналасқан. Оның ұзындығы 7 аршын, биіктігі 4,5 аршын, жартаста тек 7 қатар жазу сақталған. В.А. Каллаур жартастардағы жазулар ұйғыр тілінде жазылған деген пікір айтып: «...но если мое предположение окажется ошибочным, то во всяком случае письменна эти древнии и заслуживают внимания, как имеющие археологический интерес», – деп ой түйді (Каллаур, 1897б: 6). 1897 жылдың 10 қараша күні өткен үйірменің отырысында 1896 жылы Құлансайдан табылған жазу жайлы В.Р. Розеннің хаты оқылып, онда: «Әулиеата уезінен В.А. Каллаур тапқан бұл жазулардың ұйғыр тілінде жазылғаны сөзсіз. Онан академик В.В. Радлов бірнеше есімдерді анықтады» делінген (Лунин, 1958: 155).

В.А. Каллаур өз мақалаларында Құлансай шатқалында табылған жазуы бар тасты №1 (сурет Е.4), ал Терексай шатқалында табылған тастарды №2 (38 қатар жазуы бар тас) және №3 (7 қатар жазуы бар тас) деп нөмірледі (Каллаур, 1897б: 6).

В.А. Каллаур 1897 жылдың маусым айында Ақыртас құландысы мен жергілікті тұрғындардан жазып алынған аңызда аталатын – Керегетас су қоймасын зерттеу мақсатында Қараарша, Суғаты шатқалдарындағы Ұзынбұлақ пен Сазөзек бойларын аралап көрді. Аңыздағы Керегетас табиғи тау жотасы болып шыққанын атап, есесіне Сазөзек бойында тізбектеле орналасқан алты обаны ашып және Ақыртастың

оңтүстігінде орналасқан төрткүлді зерттеді. Төрткүлдің жобасы төртбұрышты болып келген. В.А. Каллаурдың пікірінше, бұл бекініс Ақыртасқа кірер қақпаны қорғаған, олардың ортасымен Ақыртастың оңтүстік қабырғасының жанынан ор өткенін де атап өтті (Каллаур, 1905: 30-31).

В.А. Каллаур 1897 жылдың 15 қыркүйек күні Сандық деп аталатын тау аралық жазықта болып, тастан үйілген обаны ашты. Оның үстіндегі шұңқырда екі балбал және оба етегінде бір балбал тастың барын және олардың екеуінде де әйел адамның бейнесі бейнеленгенін жазды. Сонымен бірге, Сүйіндік өзенінің жоғарғы ағысына қарай баратын жолдың екі жағындағы тастан үйілген 15 обаны есепке алып, олардың тек үшеуінің ғана үстінде балбалдар барын және өзеннің жоғарғы ағысында конус тәрізді жеті обаның тізбектеле орналасқанын атап өтті. Келесі күні ол Шымбұлақ жотасында тастан үйілген, үстінде шұңқыры бар екі оба ашып, олардың біріндегі екі балбал тас обаның шығыс бөлігіне қойылғанын және обаны айналдыра балбал тас тәрізді 10-ға жуық тас көмілгенін, ал екінші обаның үстінде үш балбал тас орналасқанын жазды. Шайсандық жотасынан бір оба ашып, оның үстінде және етегінде жүздері батысқа қараған екі балбал тас орналасқанын атады (Каллаур, 1898а: 11-12).

В.А. Каллаур осы сапар барысында аталған ескерткіштерден басқа, Николаевское ауылынан бір балбал, жеке адамдардың ауласынан екі балбал, Қарабалта ауылынан екі балбал көріп, олардың сипаттамасын берді. Соңғы екі балбал тас басқаларына қарағанда пішімі жағынан ерекше болып келген. Тастарда ер адамның мүсіні қашалып жасалған. Ол сақалсыз, ал мұрттары үлкен жоғарыға қарай қайырылған, оң қолында кесе, ал сол қол астында қылыш кескінделген (Каллаур, 1898а: 12-13). В.А. Каллаур сонымен қатар, Әулиеата қаласынан 16 верст, Жетітөбеден 3 верст жерде, Александровское жотасының солтүстік шетіндегі Ботамойнақ деп аталатын жерден айналдыра ұзындығы 29 кадам, ұзындығы 10 кадам, ені 8 кадам, биіктігі 1 аршын келетін – Түлкітөбе обасы үстінде де бір балбал барын атап өтті. Ол осы сапары туралы былай тұжырымдайды: «Описав район нахождения каменных баб на пространстве Аулиеатинского уезда и вкратце курганы, на которых найдены бабы, и расположение их на курганах, я полагаю, что это мое сообщение послужит материалом для местных археологов, занимающихся изучением этих памятников древности» (Каллаур, 1898а: 14).

Үйірменің 1897 жылдың 16 қазанында өткен отырысында үйірме мүшесі В.Ф. Ошанин 1897 жылдың шілдесінде Әулиеата уезіндегі Бийлікөл көлінің маңында орналасқан обаларда болғанын баяндады. Обалар жайлы қысқаша сипаттамасында олардың айналдыра төрт қатар етіліп жерге жартылай көмілген тастармен қоршалғанын және олар Бийлікөлдің батыс жағынан Қаратаудың Берікқара шатқалына қарай бірнеше қатар болып тізбектеле орналасқанын хабарлады (Протокол заседания, 1897б: 8). Үйірме мүшелері В.Ф. Ошаниннің баяндамасына қызығушылық білдіріп, В.А. Каллаур мен И.В. Аничковтің мүмкіндігі болса, осы обаларда қазба жұмысын жүргізуі туралы өтініш айтты.

В.А. Мустафин өзінің «Каменные бабы» атты мақаласында И.В. Аничков, В.А. Каллаур, В.В. Бартольд, А.А. Ивановский және т.б. Жетісу мен Түркістан өңірлерінен тапқан балбал тастарды сипаттап жазып, балбалдардың суреттерін берді (2-сурет). Сонымен қатар, ол осы өңірлерде орналасқан балбалдарды батыс Сібір мен Оңтүстік Ресейде кездесетін балбалдармен салыстыра отырып, олардың бір типті болып келгенін, барлығының қолдарында кесе және басым көпшілігінде қылыш кескінделгенін алға тартты (Мустафин, 1898: 35-36).

2-сурет – Әулиеата уезінде табылған балбал тастар (В.А. Мустафин бойынша)

В.П. Панков 1898 жылдың 12 қаңтарында өткен үйірме отырысында Жетітөбе обаларында жүргізген қазба жұмыстарының нәтижелерін баяндады.

В.А. Каллаур мен В.П. Панков 1897 жылы Әулиеата қаласынан 15 верст шығыста орналасқан «Жеті қорған» (Жетітөбе) деп аталатын жерде 15 обадан тұратын обалар қорымын қайта зерттеді. Жеті үлкен оба ба-

тыстан шығысқа қарай тізбектеле орналасқан, биіктігі 20 фут, төменгі жағының ені (диаметрі) 25 сажень. Ал, сегіз орташа және шағын обалар жолға жақын жерде батыстан шығысқа қарай тізбектеле орналасқан. Олардың ең үлкенінің биіктігі 8 фут келеді. Барлық обалардың үстінде шұңқырлар бар және оларды айналдыра үш қатар тігінен қойылған таспен қоршалған, олардың биіктігі 3-4 вершок. Олардың бірі обаны айналдыра шеңбер тәрізді, ал бірі төртбұрышты болып келген. Оба мен оған жақын тас қоршаудың арақашықтығы, үлкен жеті обада 2-4 сажень, ал сегіз орташа және шағын обаларда 1 саженьді құрайды. Барлық қоршаулардың оңтүстігінде ашық орын бар (Панков, 1898: 47-48).

В.П. Панков бұдан бірнеше жыл бұрын жергілікті шенеунік Е.Ф. Каль үлкен обалардың екеуінде қазба жүргізгенін атап, оның бірінде: жер деңгейінен төмен тереңдікте – ортасына салынған галлерейя, ал екіншісінде: жер деңгейіне дейін салынғанын – галлерейяның бабын жазды. В.П. Панков екінші обада қазба жұмысын жалғастырып, 0,5 сажень тереңдікте екі жалпақ, тігінен қойылған тастарды тапты. В.П. Панков бұл қазба нәтижесі қанағаттанарлық болмағандықтан, тізбектеле орналасқан үлкен обалардың, батыстан санағанда №5 обаның қабатында орналасқан шағын обада қазба жұмыстарын жүргізді. Қазба барысында, жер деңгейінен 2 фут тереңдікте жерленген адамның бас сүйегі, тістері және қол сүйектері аршылып, В.П. Панковтың жорамалы бойынша адамды отырғызып жерлеген. Оның арқасы шығысқа қараған. В.П. Панков зерттеудің нәтижесіне сүйене отырып, келесі тұжырымға келді: «Что курганы были построены над могилами, в этом нельзя сомневаться. Воронки над курганами, вершины которых указывают на место нахождения трупа, дают повод заключить, что трупы хоронились в ямах, сверху перекрывавшихся...» (Панков, 1898: 50).

В.А. Каллаур 1897 жылдың 19 қараша күні Түймекент бекінісінде болып, бұзылған құрылыстардың қыштарын жергілікті тұрғындардың қазып алып жатқанын атап өтеді. Сонымен қатар, ол Ұшбұлақ маңынан бірнеше оба ашып, олардың сипаттамасын жазды:

1. Кіші Қаратөбе обасы Ұшбұлақ станциясынан 5 верст жерде, Аққойлы арықтың батысында, Қызылқисықтың оңтүстігінде орналасқан. Төбе (оба) конус тәрізді, биіктігі 76 қадам, айналдыра ұзындығы 360 қадам. Төбе үстінде аумағы 35 қадам келетін шұңқыр бар. Оба айналдыра

тізбектеле таспен қоршалған, тас қоршау мен оба етегінің арасы 30 қадам болады;

2. Чен Қаратөбе обасы Ұшбұлақ станциясынан 1,5 верст жерде орналасқан. Оба конус тәрізді, биіктігі 75 қадам, айналдыра ұзындығы 410 қадам. Төбе үстінде тереңдігі 20 қадам келетін шұңқыр бар. Обаның шығыс бөлігіндегі топырақтан үйілген шағын төбешік пен батыс және үстіңгі бөліктері қазылған. Оба айналдыра үш қатар таспен қоршалған;

3. Майдатөбе обасы Чен Қаратөбеден 1 верст жерде (Ұшбұлақ станциясына қарай) орналасқан. Оба аумағы 100 қадам;

4. Қоңыртөбе обасы Ұшбұлақ станциясынан 5 верст жерде, Шаповаловка (Түймекент) ауылына барар жолдың оң жағында орналасқан. Оба конус тәрізді, биіктігі 75 қадам, айналдыра ұзындығы 420 қадам. Үстінде шұңқыры бар. Оба айналдыра төртбұрышты етіп, бір қатар таспен қоршалған, онан 50 қадам жерде төртбұрышты айналдыра төрт қатар таспен қоршалған қоршау орналасқан;

5. Итсигектөбе обасы Кіші Қаратөбе обасынан 1,5 верст жерде орналасқан. Биіктігі 25 қадам, аумағы 165 қадам (Каллаур, 1905: 32-33).

В.А. Каллаур осы сапарында Ақыртастың шығысында, Әйтiмбет Тутов кепесiнiң жанында орналасқан Оразүмбет Тутовтың мазарына (күмбезi) қойылған тас бағанды зерттедi. Бағананың ұзындығы 2,5 аршын, жоғарғы бөлігінің (дөңгелек) диаметрі $\frac{3}{4}$ аршын, төменгі бөлігі төртбұрышты болып келген, көлемі $1\frac{3}{4}$ аршын. Оның екі жағында тесігі бар. Тесіктің тереңдігі 2 аршын, ұзындығы 3 вершок, ені 1 вершок. В.А. Каллаурдың пайымдауы бойынша бағана сыртына орхон жазуы мен Тарақты руының таңбасы кескінделген (Каллаур, 1905: 33). Жергілікті тұрғындардың айтуынша, бұл тас бағана Ұлықайыңды қалашығының құландысынан әкелінген.

В.А. Каллаур Қостанай, Торғай, Ақтөбе және Әулиеата уездерінде орналасқан төбелер жайлы еңбектерді салыстырып, Түркістан өңірі мен Торғай облысындағы обалар бір-біріне ұқсас, бір халықтың мұрасы деп пайымдады. Ол бұл ескерткіштерді, Әулиеата уезінде – «төбе» деп, ал, Торғайда – «оба» деп атайтынын алға тартты (Каллаур, 1905: 36).

В.А. Каллаур 1898 жылдың қаңтар айында жергілікті тұрғын Бердіқожиннан Айыртамойда тағы бір жазуы бар тас табылғанын естіп, осы жылдың 2 мамырында сол тасты көріп, көшірмесін түсіру үшін іссапарға шығуды жоспарлаған. Бірақ, 1898 жылдың 28 сәуірінде

Түркістан генерал-губернаторының канцеляриясынан Императорлық Археологиялық қоғамы тарапынан Г.И. Гейкель басқарған Фин-Угор ғылыми қоғамының археологиялық экспедициясына, Талас өзенінің жоғарғы ағысында қазба жүргізуге және жазуы бар тастарды іздестіруге рұқсат қағазы берілгені және оларға көмек көрсету туралы хат келеді. Осы жылдың 5 мамырында В.А. Каллаур Фин-Угор ғылыми қоғамының экспедиция мүшелері барон К. Мункемен және О. Доннермен бірге Терексай шатқалында орналасқан №2 және №3 тастардағы «ұйғыр жазуларын» көрсетеді. Оларға кейінірек қосылған экспедиция жетекшісі Г.И. Гейкель де осы жазуларды көріп, барлығы бірігіп Құлансай шатқалында орналасқан №1 жазуды зерттеп, Дмитриевское ауылына қайтар жолында биік, үш жағы топырақ жалмен қоршалған, ал бір жағы таумен қорғалған «Құлан қорық» деп аталатын жерде болып, оның ішінде төрткүл, жалмен қоршалған бекініс және төбелер орналасқанын атап өтті (Каллаур, 1898б: 123-124).

В.А. Каллаур осы сапарында жергілікті тұрғын Бердікожин берген мәліметке сүйене отырып, орхон жазуы бар екі тасты тауып, олардың көшірмелерін түсірді. Бірінші таста бес қатар жазу сақталған, ал алтыншы қатардағы жазу өшіп кеткен, оның ұзындығы $1\frac{1}{2}$ аршын. Ал, екінші таста кескінделген он бір қатар жазудың бір бөлігі табиғат әсерінің салдарынан бұзылған. Оның ұзындығы 3 аршын болып келген. Екінші тастағы жазулардың 5 қатары жақсы сақталған, 3 қатары толық емес және 3 қатары өшіп кеткен. Жазу көшірмелері Санкт-Петербургке жіберілді. Барон В.Р. Розен үйірмеге жіберген жеделхатында бұл жазулар ғылым үшін қызығушылық туғызады және олардың аудармаларын баспадан шығару жоспарланып отыр деп жазды (Каллаур, 1898б: 124-127).

В.А. Каллаур Г.И. Гейкелге хат жазып, ашқан орхон жазулары бар тастарды көруге шақырды. Фин-Угор экспедициясы мүшелері орхон жазуларын көріп, В.А. Каллаурмен бірге Айыртамай шатқалындағы бекіністі, топырақтан үйілген жалдардың бөліктерін және Қырғыз Алатауынан Талас өзеніне қарай тізбектеле орналасқан көптеген обаларды көріп шықты (Каллаур, 1898б: 126).

В.А. Каллаур тастардағы жазулардың көшірмелерін түсіріп алған соң, Александровский жотасынан асып, Қалба өзенінің сол жағында орналасқан Қалба төрткүлін зерттеп, өлшемдерін алды. Төрткүлдің жобасында төртбұрышты және айналдыра жалмен қоршалған. Аумағы

160 x 140 сажень, жалдың айналдыра ұзындығы 600 сажень, биіктігі: солтүстік жағы – 5 сажень, шығыс жағы – 3-5 сажень, оңтүстік жағы – 3 сажень және батас жағы – 4 сажень. Сонымен қатар, ол Қалба өзенінің шығыс жағында орналасқан биіктігі 8 сажень келетін Шалдавар обасын, оның солтүстік жағында орналасқан құрылыс құландыларын, Қалба өзенінің Таласқа құяр жерінің оң жағында орналасқан төрткүлді де зерттеді (Каллаур, 1898б: 128). В.А. Каллаур Шалдавардың солтүстік-батыс жағында, 1 верст жерде орналасқан төрт обаны қайта зерттеді. Бұл обаларды 1893-1894 жж. В.В. Бартольд ашып, зерттеген болатын.

1898 жылдың 21 сәуір күні өткен үйірме отырысында И.В. Аничковтің Мерке ауылының жанында орналасқан обадан қазып алған заттары жайлы баяндамасы тыңдалды. И.В. Аничков жергілікті тұрғын Сұлтан Әсімтөреден алған заттарды сипаттап жазды. Сұлтан Әсімтөре Құдаймендиновтің айтуынша оба тастан үйілген. Оны қазу барысында адам бойы тереңдікте адам сүйегі және оның жанында қойылған заттар ашылған. Олардың қатарында: сүйектен жасалған ат ері қаптамасының бір бөлігі, тері және мата бөліктері, күміс кесенің сынығы, темірден жасалған үзегі мен ауыздық бөліктері және үш жебе ұштары бар (Аничков, 1898: 129-130). И.В. Аничков Сұлтан Әсімтөре хабарлаған тасқа салынған суреттер орнын көру мақсатында Александровский жотасындағы Қорғантас шатқалында болды. Каменка (Қарақыстақ) ауылының маңында, тау етегінен 1000 фут биіктікте, жартаста кескінделген суреттерді ашып, зерттеді. Сурет салынған жартастың ұзындығы 10 сажень, биіктігі 5 сажень болып келген. И.В. Аничков таста ру және тайпа таңбасы кескінделгенін атап, жергілікті тұрғындар бұл таңба жайлы еш нәрсе білмейтіндігін алға тартып, бұл таңба сұлтан таңбасы мен ұраны болуы мүмкін деген болжам жасайды (Аничков, 1898: 131).

В.А. Каллаур 1898 жылдың 15 сәуір күні Талас өзенінің төменгі ағысы мен Қаратаудың тау алды жазығы аралығында іс-сапармен болып, осы өңірде орналасқан ескерткіштерді зерттеді. Ол Әулиеата қаласынан 25 верст жерде, Тастөбе болысының №1 ауылында, Тастөбе өзенінің бойында орналасқан Тастөбе қалашығын зерттеп, оның өлшемдерін алды. Оның айналдыра ұзындығы 800 қадам, биіктігі 100 қадам, үстінде көптеген ыдыс сынықтары мен күйдірілген кесектер барын атап өтті. Тастөбенің оңтүстік-шығысында шағын төбелер, онан әрі шығыстан

солтүстікке қарай көптеген төбелер орналасқан. В.А. Каллаур бұл төбелер ескі үй орны болуы мүмкін деген пікір айтты (Каллаур, 1899: 73). Келесі күні ол Әулиеата қаласынан 60 верст қашықтықта, Тастөбе болысының №6 ауыл тұрғыны Шешенқара Жангелдиннің қыстауының жанында, Тасбастау деп аталатын жерде бірнеше обалар ашып, сипаттап жазды. Тастан үйілген обаның аумағы 12 қадам, айналдыра ұзындығы 28 қадам, үстінде тереңдігі 2 аршын болып келген шұңқыры бар. Обаның жанында екі балбал тас орналасқан. В.А. Каллаур жергілікті тұрғындардың арасынан обалар туралы сұрастырып, оны 1889 жылы Шешенқара Жангелдин қазып, алтын табақ және ұзындығы 0,5 аршын, ені 0,5 вершок келетін пластина табылғандығын жазды (Каллаур, 1899: 74). Бірінші обадан 30 қадам батыста тас қоршау орналасқан. Қоршаудың ішкі оңтүстік жағында оба орналасқан. Оның аумағы 12 қадам, айналдыра ұзындығы 50 қадам, биіктігі $1\frac{1}{4}$ аршын. Оба үстінде шұңқыры бар. Екі жағынан, тас қоршауға өтетін, әр қайсысы 23 қадамға жуық «жол» қарастырылған және тас қоршаудың солтүстік жағында кіретін орын бар, оның ұзындығы 140 қадам. В.А. Каллаур бұлармен қоса тас қоршаудың айналасында бірнеше обалардың орналасқанын да жазады.

В.А. Каллаур тас қоршаудың қандай мақсатпен салынғаны жайлы былай пайымдайды: «...в Скандинавии каменные ограды служили местом, где проводился суд, а ...Г.Х. Татур говорит, что в таких оградах происходили народные собрания, судные и вечевые, на которых собирались тяжущиеся и обвиняемые для слушания решений и приговоров, и что там же устраивались поединки т.е. суд – Божий, который назывался «копа». – Не имел ли этот каменный круг какой-либо в этом роде назначения?» (Каллаур, 1899: 74).

В.А. Каллаур 18 сәуір күні Әулиеата қаласынан 125 верст жерде, Талас өзенінің оң жағында, құмға (Мойынқұм) жақын жерде орналасқан «Жетітөбе» обаларында болып, оларды сипаттап жазды. Обалар бір қатар бойы тізбектеле орналасқан, олардың ең ірісінің айналдыра ұзындығы 200 қадам, биіктігі 30 қадам. Жергілікті тұрғын Бөлтірік Әлікин оны үш жыл бұрын қазғанын, онда жерленген адам сүйегі, жылқы, ит және қой қаңқалары аршылғанын айтқан. Сонан соң, ол осы обалардың батысында 5 верст жерде, Ошақты болысының №6 ауылы жанында, Талас өзенінің оң жағында орналасқан Тектұрмас (Тектұрмыс) бекінісінің

құландыларын зерттеп, сипаттап жазды. Бекіністің айналдыра ұзындығы 830 қадам, оны айналдыра қоршаған жалдың биіктігі 2 саженьге жуық. Бекіністің ішінде цитадель орналасқан. Оның биіктігі 5 сажень, айналдыра ұзындығы 250 қадам. Цитадельдің кірер қақпасы оңтүстік қабырғада орналасқан. Цитадель үстінен көптеген ыдыс сынықтары мен тасқа айналған сүйектер табылды. В.А. Каллаур цитадельдің оңтүстік-батыс бұрышында шағын қазба салып, тасқа айналған сүйектер мен асық және т.б. заттар ашылғанын атап өтті (Каллаур, 1899: 74-76).

Жетітөбе мен Тектұрмыс және Атбайларға дейінгі аралықта көптеген жебе ұштары, кетпендер және т.б. заттар табылды. Жебелердің ұзындығы 8 вершок, қалыңдығы саусақ қалыңдығына тең. Жергілікті тұрғындар Бөлтірік Әлікин мен Бәйімбет Тоқбергенов Тектұрмыс жанында табылған алты жебе ұшын және қапсырма сынығын В.А. Каллаурға беріп, ол оларды өзі тапқан жәдігерлермен бірге Ташкент қаласына жіберді (Каллаур, 1899: 75-76).

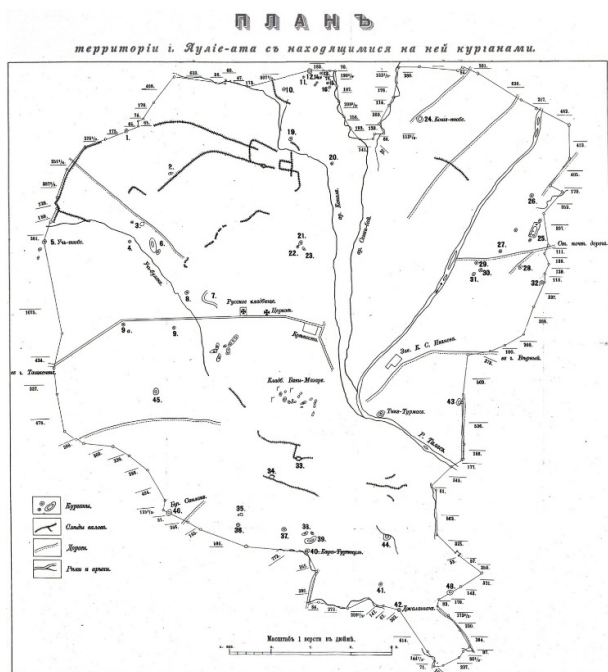
В.А. Каллаур Тектұрмыс бекінісінен 4 верст батыста орналасқан Атбайлар бекінісінде болып, оның өлшемдерін алды. Жобасында бекініс төртбұрышты, айналдыра топырақ жалмен қоршалған, солтүстік бөлігінің биіктігі 2 сажень, айналдыра ұзындығы 120 қадам. Бекіністің кірер қақпасы шығыс жағында орналасқан.

В.А. Каллаур осы сапарында Әулиеата қаласынан 145 верст жерде, Атбайлар бекінісінен 12 верст батыста орналасқан Ақкесене бекінісі мен Қалмақ арықты зерттеп, сипаттамасын жазды. Бекініс жобасында төртбұрышты, қабырғалары кесектен қаланған, аумағы (айналдыра ұзындығы) 30 сажень, биіктігі $5\frac{1}{2}$ аршын, қабырға қалыңдығы $3\frac{3}{4}$ аршын. Бекіністің солтүстік-батысында мұнара орналасқан. Оның биіктігі 6 сажень, төменгі бөлігінің айналдыра ұзындығы – 40 аршын, жоғарғы бөлігі – 20 аршын. Қалмақ арық Ақкесененің батысынан өткен. Арық бастауын Талас өзенінен алып, Төре сүйек арқылы өтеді. Оның жалпы ұзындығы 100 верстке жуық, ені 40 аршын, тереңдігі 24 аршын болып келген. Сонымен қатар, В.А. Каллаур Қалмақ арықтан 12 верст батыстағы Көккесене бекінісін және 21 сәуір күні Көкбұлақ өзенінің бойында орналасқан екі обаны, Қыш көпір деп аталатын жерде балбал тасы бар обаны және бірнеше шағын обаларды ашып, зерттеді (Каллаур, 1899: 76-77).

В.А. Каллаур 1898 жылдың мамыр айында Талас өзенінің жоғарғы ағысында, Бестас деп аталатын жерде екі балбал, Рамановка ауылында

екі балбал және Михайловск ауылында бір балбал көргенін атап өтті (Каллаур, 1899: 78).

В.П. Лаврентьев «Краткий перечень бугров (курганов), находящихся в черте г. Аулие-ата» атты мақаласында 40-тан астам төбе мен обалар туралы қысқаша сипаттама беріп, Әулиеата қаласы мен оның төңірегінде орналасқан ескерткіштерді картаға түсірді (3-сурет) (Лаврентьев, 1900: 39-44).

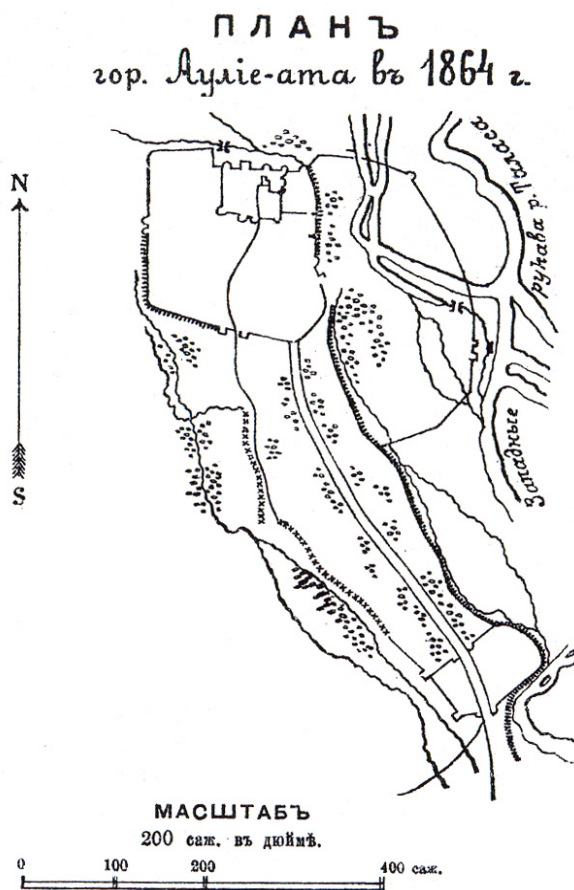

3-сурет – Әулиеата қаласы жерінде орналасқан археологиялық ескерткіштер картасы (В.П. Лаврентьев бойынша)

В.П. Лаврентьевтің жоғарыда аталған обалар мен төбелер туралы баяндамасы 1900 жылы 27 наурызда өткен үйірме отырысында тыңдалды. Қазіргі таңда Тараз қаласы ұлғайып, көптеген құрылыстар салынып, аталған төбелер жойылып кетті. Сол себептен, оның қала аумағында орналасқан ескерткіштер жайлы деректері өте құнды және картада ескі арық атаулары, қаланы қоршаған қорғаныс жүйесі (жалдар) көрсетілген, сол кездің топографиясын анықтауға болатын дерек көзі болып табылады.

1903 жылдың 22 қыркүйегінде өткен Түркістан үйірмесі мүшелерінің отырысында В.А. Каллаурдың «К истории города Аулиеата» атты баяндамасы тыңдалды. Онда ол, қазіргі Әулиеата қаласының жақында пайда болғанын алға тартып,

осы өңірдің Қоқандықтар кезеңіне және қаланың қалыптасу тарихына тоқталды. В.А. Каллаур жергілікті тұрғындардан жинаған деректерге сүйене отырып, Әулиеата уезінде алғашқы болып Жаңақорған (Үшқорған), ал 1826 ж. немесе 1827 ж. Әулиеата бекінісі салынған деп пайымдайды. Әулиеата бекінісінің жанында 1837 жылы «Наманган көше» атты елді мекен қалыптасып, 1856 жылы онда базар пайда болды. Сөйтіп, қазіргі Әулиеата қаласы қалыптасты деп жазады (Каллаур, 1903: 11-16). Сонымен қатар, В.А. Каллаур өз мақаласында А.И. Макшеевтің «Исторический обзор Туркестана» атты еңбегінен алынған Әулиеата қаласының 1864 жылғы жобасын келтірген (4-сурет).

4-сурет – Әулиеата қаласының 1864 жылы түсірілген жобасы (А.И. Макшеев бойынша)

1907 жылы 27 қарашасы мен 1908 жылдың 23 наурызында өткен үйірме отырысында В.А. Каллаур Әулиеата уезінде табылған теңге көмбелері жайлы баяндама жасады.

В.А. Каллаур бірінші көмбенің Әулиеата қаласының жәрмеңке алаңында (төбеде) табылғанын атап, төбені сипаттап берді. Төбенің айналдыра ұзындығы 240 қадам, төбеден жергілікті тұрғындар кесек құю үшін топырақ алып жатқанын, қазу кезінде ішінде мыс теңгелері бар құты тапқанын айтады. В.А. Каллаур бұл көмбеден шыққан теңгелердің тек бес данасын және бір теңгенің сынығын жинап алғандығын, оларда араб жазуы барын атап, ол теңгелерді Үйірме музейіне жібергенін жазды (Каллаур, 1908: 31). Ал екінші көмбе Талас өзенінің жоғарғы ағысында орналасқан Орлов ауылында 1899 жылы шаруашылық жұмыстары кезінде табылған. Көмбеде 90-ға жуық теңгелер болған, оның 89 данасын көмбені тауып алған П.М. Мартенс Фин-Угор ғылыми қоғамының археологиялық экспедициясының жетекшісі Г.И. Гейкельге берген. Ал бір данасын В.А. Каллаур арқылы Үйірме музейіне өткізді (Каллаур, 1909: 16).

1910 жылы үйірме мүшесі И.А. Кастаньенің «Древности Киргизской степи и Оренбургского края» деп аталатын еңбегі жарық көрді. Онда И.А. Кастанье Торғай, Орал, Ақмола, Семей, Жетісу, Сырдария облыстары, Бөкей ордасы және Орынбор губерниясы территориясында орналасқан археологиялық, этнографиялық, сәулет өнері және т.б. ескерткіштерді сипаттап жазады (Кастанье, 2007: 3-515).

Әулиеата уезінде И.А. Кастанье «Акар-тюбе» (Ақыртөбе) төбені ашып, ол пошта жолының Сұмқайтыға барар жолмен қиылысқан жерінде Ақыртөбе станциясының жанында орналасқан деп жазады (Кастанье, 2007: 239).

Қорытынды

Үйірменің негізгі мақсаты Әулиеата уезінде зерттеу жұмыстарын жүргізу және оларды жүйелі түрде атқару арқылы барлық археологиялық мұраларын анықтау болып табылды. Ал, осы мақсатты орындау үшін келесі міндеттер белгіленді: өңірде орналасқан көне ескерткіштермен танысу; оларды сипаттап жазу және археологиялық картаға түсіру; археологиялық ескерткіштерді қорғау; археологиялық қазба жұмыстарын жүргізу; археологиялық материалдарды сараптай отырып, баспаға дайындау болды.

Археология әуесқойлары Түркістан үйірмесі Әулиеата уезінде атқарған зерттеулері ауқымды әрі жемісті болды. Үйірме мүшелері тек ескерткіштерді іздестіріп, сипаттап жазудан басқа обалар мен қалашықтарда жүргізген алғашқы қазба жұмыстары нәтижелерінің ғылымда ерекше орын алатыны сөзсіз. Олардың барысында алынған заттай деректер, жерлеу үрдісі және қалашықтардың тарихи топографиясы сипатталып жазылды.

Әулиеата уезінде атқарған зерттеулер барысында 139 ескерткіш ашылып, орналасқан жері жайлы мәлімет келтіріліп, басым бөлігінің сипаттамасы берілген, 5 ескерткіш қайта зерттелді (4 қалашық пен 1 обалар тобы). Сонымен бірге 2 ескерткіште (Жетітөбе обалар қорымында және Тектұрмыс қалашығында) қазба жұмыстары жүргізілген.

Үйірме мүшелері ашқан 53 қаланың 24-нің сипаттамасы мен өлшемдерін беріп, 29-ның орналасқан жері жайлы хабарлады. Олардың 15-і қазіргі кезде Қырғызстан Республикасының Талас облысына қарасты жерде орналасқан.

Әдебиеттер

- Аничков И.В. (1896). Археологическая поездка в селение Биш-Агач Аулиеатинского уезда. ПТКЛА (1895-1896). I. Ташкент: типо-литограф. торг. дома Ф. и Г. Бр. Каменские. С. 1-11.
- Аничков И.В. (1897). Каменные бабы вблизи Мерке в предгорьях Александровского хребта. Сообщение Аничкова И.В., прот. засед. от 11.12.1896. ПТКЛА (1896-1897). II. Ташкент: типо-литограф. торг. дома Ф. и Г. Бр. Каменские. С.4-10.
- Аничков И.В. (1898). Археологическая находка в горах около Мерке. ПТКЛА (1897-1898). III. Ташкент: типо-литограф. торг. дома Ф. и Г. Бр. Каменские. С.129-131.
- Каллаур В.А. (1896а). Древности Аулиеатинского уезда. Сообщение Каллаура В.А. Прот. засед. от 26.02.1896. ПТКЛА (1895-1896). I. Ташкент: типо-литограф. торг. дома Ф. и Г. Бр. Каменские. С.9-16.
- Каллаур В.А. (1896б). О развалинах Ак-тюбе и о некоторых археологических находках в Аулиеатинском уезде. Сообщение Каллаура В.А. Прот. засед. от 28.10.1896. ПТКЛА (1895-1896). I. Ташкент: типо-литограф. торг. дома Ф. и Г. Бр. Каменские. С.43-47.
- Каллаур В.А. (1897а). Камни с орхонскими надписями в долине р.Таласа. Сообщение Каллаура В.А. Прот. засед. от 11.12.1896. ПТКЛА (1896-1897). II. Ташкент: типо-литограф. торг. дома Ф. и Г. Бр. Каменские. С.11-14.
- Каллаур В.А. (1897б). Археологическая поездка по Аулиеатинскому уезду. ПТКЛА (1896-1897). II. Ташкент: типо-литограф. торг. дома Ф. и Г. Бр. Каменские. С.1-7.

- Каллаур В.А. (1898а). Каменные бабы в Аулиятинском уезде. ПТКЛА (1897-1898). III. Ташкент: типо-литогр. торг. дома Ф. и Г. Бр. Каменские. С.9-14.
- Каллаур В.А. (1905). Поездка на Акырь-ташь (Ахурь-ташь, Ташь-акырь) и его окрестности. ПТКЛА (1904-1905). X. Ташкент: типогр. штаба Туркестанского военного округа. С.29-36.
- Каллаур В.А. (1898б). Новая археологическая находка в Аулиеатанском уезде. ПТКЛА (1897-1898). III. Ташкент: типо-литогр. торг. дома Ф. и Г. Бр. Каменские. С.122-128.
- Каллаур В.А. (1899). Древности в низовьях р.Таласа. ПТКЛА (1898-1899). IV. Ташкент: типо-литогр. торг. дома Ф. и Г. Бр. Каменские. С.73-80.
- Каллаур В.А. (1903). К истории города Аулиеата. ПТКЛА (1902-1903). VIII. Ташкент: типо-литогр. В.М. Ильина. С.11-18.
- Каллаур В.А. (1908). Находка клада древних медных монет в г.Аулиеата. ПТКЛА (1907-1908). XII. Ташкент: типо-литогр. В.М. Ильина. С.31.
- Каллаур В.А. (1909). Находка древних монет в верховьях р.Таласа. ПТКЛА (1908-1909). XIII. Ташкент: типо-литогр. В.М. Ильина. С.16-17.
- Кастанье И.А. (2007). Древности киргизских степей и Оренбургского края. 2 изд. Алматы: изд. Дайк-Пресс. 516 с.
- Лаврентьев В.П. (1900). Краткий перечень бугров (курганов), находящихся в черте г. Аулие-ата. ПТКЛА (1899-1900). V. Ташкент: типо-литогр. торг. дома Ф. и Г. Бр. Каменские. С.39-45.
- Лунин Б.В. (1958). Из истории русского востоковедения и археологии в Туркестане. Туркестанский кружок любителей археологии (1895-1917 гг.). Ташкент: изд. Академии Наук Узбекской ССР. 320 с.
- Массон М.Е. (1936). К истории открытия древнетюркских рунических надписей в Средней Азии. Материалы Узкомстариса. Вып. 6-7. Москва-Ленинград. С.5-15.
- Милиоранский П. (1898). Новая археологическая находка в Алиеатинском уезде. ЗВОРАО. Т. XI. Санкт-Петербург. С.271-272.
- Мустафин В.А (1898). Каменные бабы (Сообщение читанное в собрании членов Туркестанского кружка любителей археологии 12 января 1898 г.). ПТКЛА (1897-1898). III. Ташкент: типо-литогр. торг. дома Ф. и Г. Бр. Каменские. С.17-42.
- Отчет о деятельности Туркестанского кружка любителей археологии с 11 декабря 1896 года по 11 декабря 1897 года. (Год второй). (1897). ПТКЛА, II. Ташкент.
- ӨР ОММ. И.71 қор, 1 тізбе, 1 іс, 39 п.
- ӨР ОММ. И.71 қор, 1 тізбе, 6 іс, 31-37 п.
- ӨР ОММ. И.71 қор, 1 тізбе, 4 іс, 7-13 п.
- ӨР ОММ. И.71 қор, 1 тізбе, 7 іс, 21 п.
- Панков В.П. (1897). Пещеры Аулиеатинского уезда. Сообщение Панкова В.П. Прот. засед. от 11.12.1896. ПТКЛА (1896-1897). II. Ташкент: типо-литогр. торг. дома Ф. и Г. Бр. Каменские. С.14-17.
- Панков В. (1898). Раскопка курганов в близ гор. Аулиеата. ПТКЛА (1897-1898). III. Ташкент: типо-литогр. торг. дома Ф. и Г. Бр. Каменские. С.47-50.
- Протокол заседания общего собрания членов Туркестанского кружка любителей археологии, состоявшегося 3 июня 1896 года в зале генерал-губернаторского дома. (1896а). Сообщение Каллаура В.А. О камне «сандык». ПТКЛА (1895-1896). I. Ташкент: типо-литогр. торг. дома Ф. и Г. Бр. Каменские. С.21-29.
- Протокол заседания Туркестанского кружка любителей археологии, состоявшегося 28 октября 1896 года, в зале Генерал-губернаторского дома. (1896б). ПТКЛА (1895-1896). I. Ташкент: типо-литогр. торг. дома Ф. и Г. Бр. Каменские. С.41-51.
- Протокол заседания общего собрания членов Туркестанского кружка любителей археологии, состоявшегося 11 декабря 1896 года в зале Генерал-губернаторского дома. (1897а). ПТКЛА (1896-1897). II. Ташкент: типо-литогр. торг. дома Ф. и Г. Бр. Каменские. – С.1-22.
- Протокол заседания членов Туркестанского кружка любителей археологии, состоявшегося 16 октября 1897 года в зале генерал-губернаторского дома. (1897б). ПТКЛА (1896-1897). II. Ташкент: типо-литогр. торг. дома Ф. и Г. Бр. Каменские. С.1-11.

References

- Anichkov I.V. (1896). Archeologicheskaya poezdka v selenie Bish-Agach Aylieatinskogo yezda [Archaeological trip to the village of Bish-Agach, Aulieatinsky county]. PTKLA (1895-1896). I. Tashkent: typo-lithography of the trading house F. and G. Br. Kamensky pp. 1-11.
- Anichkov I.V. (1897). Kamennye baby vblizi Merke v predgoriah Aleksandrovskogo hrebta. Soobenie Anichkova I.V. [Stone women near Merke in the foothills of the Alexander Ridge. Communication Anichkova I.V.]. Prot. zased. ot 11.12.1896. PTKLA (1896-1897). II. Tashkent: typo-lithography of the trading house F. and G. Br. Kamensky pp.4-10.
- Anichkov I.V. (1898). Archeologicheskaya nahodka v gorah okolo Merke [Archaeological find in the mountains near Mercke]. PTKLA (1897-1898). III. Tashkent: typo-lithography of the trading house F. and G. Br. Kamensky pp.129-131.

Kallayr V.A. (1896a). Drevnosti Aylieatinskogo yezda. Soobenie Kallayra V.A. [Antiquities of Aulieatinsk county. Message Kallaura V.A.]. Prot. zased. ot 26.02.1896. PTKLA (1895-1896). I. Tashkent: typo-lithography of the trading house F. and G. Br. Kamensky pp. 9-16.

Kallayr V.A. (1896b). O razvalinah Ak-tyube i o nekotorykh arheologicheskikh nahodkakh v Aylieatinskom yezde. Soobenie Kallayra V.A. [About the ruins of Ak-Tyube and some archaeological finds in Aulieatinsky County. Message Kallaura V.A.]. Prot. zased. ot 28.10.1896. PTKLA (1895-1896). I. Tashkent: typo-lithography of the trading house F. and G. Br. Kamensky pp.43-47.

Kallayr V.A. (1897a). Kamni s orhonskimi nadpisiami v doline r.Talasa. Soobenie Kallayra V.A. [Stones with Orkhon inscriptions in the valley of the river Talas. Message Kallaura V.A.]. Prot. zased. ot 11.12.1896. PTKLA (1896-1897). II. Tashkent: typo-lithography of the trading house F. and G. Br. Kamensky pp. 11-14.

Kallayr V.A. (1897b). Arheologicheskaia poezdka po Aylieatinskomy yezdy [Archaeological trip to Aulieatinsky county]. PTKLA (1896-1897). II. Tashkent: typo-lithography of the trading house F. and G. Br. Kamensky pp. 1-7.

Kallayr V.A. (1898a). Kamennye baby v Aylieatinskom yezde [Stone women in Aulieatinsky county]. PTKLA (1897-1898). III. Tashkent: typo-lithography of the trading house F. and G. Br. Kamensky pp. 9-14.

Kallayr V.A. (1905). Poezdka na Akyr-tash (Ahyr-tash, Tash-akyr) i ego okrestnosti [A trip to Akyr-tash (Akhur-tash, Tash-akyr) and its surroundings]. PTKLA (1904-1905). X. Tashkent: typo-lithography of the trading house F. and G. Br. Kamensky pp. 29-36.

Kallayr V.A. (1898b). Novaya arheologicheskaia nahodka v Aylieatinskom yezde [A new archaeological find in Aulieatinsky County]. PTKLA (1897-1898). III. Tashkent: typo-lithography of the trading house F. and G. Br. Kamensky pp. 122-128.

Kallayr V.A. (1899). Drevnosti v nizoviyah r.Talasa [Antiquities in the lower reaches of the river Talas]. PTKLA (1898-1899). IV. Tashkent: typo-lithography of the trading house F. and G. Br. Kamensky pp. 73-80.

Kallayr V.A. (1903). K istorii goroda Aylieata [To the history of the city of Aulieata]. PTKLA (1902-1903). VIII. Tashkent: typo-lithography V.M. Ilyina. pp.11-18.

Kallayr V.A. (1908). Nahodka klada drevnih mednykh monet v g.Aylieata [A treasure trove of ancient copper coins in Aulieata]. PTKLA (1907-1908). XII. Tashkent: typo-lithography V.M. Ilyina. p.31.

Kallayr V.A. (1909). Nahodka drevnih monet v verkhoviyah r.Talasa [The find of ancient coins in the upper river Talas]. PTKLA (1908-1909). XIII. Tashkent: typo-lithography V.M. Ilyina. pp 16-17.

Kastane I.A. (2007). Drevnosti kirgizskikh stepei i Orenbyrgskogo kraia [Antiquities of the Kyrgyz steppes and the Orenburg region]. 2 izd. Almaty: izd. Daik-Press. 516 p.

Lavrentev V.P. (1900). Kratkiy perechen bygrov (kyrganov), nahodivshisya v cherte g. Aylie-ata [A short list of hillocks (mounds) located within the city of Aulie-ata]. PTKLA (1899-1900). V. Tashkent: typo-lithography of the trading house F. and G. Br. Kamensky pp.39-45.

Lynn B.V. (1958). Iz istorii rysskogo vostokovedeniya i arheologii v Tyrkestane. Tyrkestanskiy kryjok lyubiteli arheologii (1895-1917 gg.) [From the history of Russian Oriental studies and archeology in Turkestan. Turkestan section of archeology amateurs (1895-1917)]. Tashkent: ed. Academy of Sciences of the Uzbek SSR. 320 s.

Masson M.E. (1936). K istorii otkrytiya drevnetyrkskikh rynicheskikh nadpisei v Srednei Azii. Materialy Yzkomstarisa [On the history of the discovery of the ancient Turkic runic inscriptions in Central Asia. Uzkomstaris materials]. Vol. 6-7. Moskva-Leningrad. pp.5-15.

Milhoranskiy P. (1898). Novaya arheologicheskaia nahodka v Aylieatinskom yezde [A new archaeological find in Aulieata county]. ZVORAO. T. XI. Sankt-Peterbyrg. pp.271-272.

Mustafin V.A (1898). Kamennye baby (Soobenie chitannoe v sobranii chlenov Tyrkestanskogo kryjka lyubiteli arheologii 12 yanvaria 1898 g.) [Stone women (Message read in a meeting of members of the Turkestan circle of archeology lovers January 12, 1898)]. PTKLA (1897-1898). III. Tashkent: typo-lithography of the trading house F. and G. Br. Kamensky pp.17-42.

Otchet o deyatelnosti Tyrkestanskogo kryjka lyubiteli arheologii s 11 dekabria 1896 goda po 11 dekabria 1897 goda [Report on the activities of the Turkestan circle of archeology lovers from December 11, 1896 to December 11, 1897. (Year Two)]. (God vtoroi). (1897). PTKLA. II. Tashkent.

OR OMM. I.71 qor, 1 tizbe, 1 is, 39 p. [Central State Archive of the Republic of Uzbekistan. I. 71 fund, 1 row, 1 business, 39 p.].

OR OMM. I.71 qor, 1 tizbe, 6 is, 31-37 p. [Central State Archive of the Republic of Uzbekistan. I. 71 fund, 1 row, 6 business, 31-37 p.].

OR OMM. I.71 qor, 1 tizbe, 4 is, 7-13 p. [Central State Archive of the Republic of Uzbekistan. I. 71 fund, 1 row, 4 business, 7-13 p.].

OR OMM. I.71 qor, 1 tizbe, 7 is, 21 p. [Central State Archive of the Republic of Uzbekistan. I. 71 fund, 1 row, 7 business, 21 p.].

Pankov V.P. (1897). Peshery Aylieatinskogo yezda. Soobenie Pankova V.P. [Caves of Aulieatinsky county. Message of Pankov V.P.]. Prot. zased. ot 11.12.1896. PTKLA (1896-1897). II. Tashkent: typo-lithography of the trading house F. and G. Br. Kamensky pp.14-17.

Pankov V. (1898). Raskopka kyrganov vbliz gor. Aylieata [Excavation of mounds near the city of Aulieat]. PTKLA (1897-1898). III. Tashkent: typo-lithography of the trading house F. and G. Br. Kamensky pp.47-50.

Protokol zasedaniya obago sobraniya chlenov Tyrkestanskogo kryjka lyubiteli arheologii, sostoiavshagosiya 3 iyunia 1896 goda v zale general-gubernatorskogo doma [The minutes of the meeting of the general meeting of members of the Turkestan circle of lov-

ers of archeology, which was held on June 3, 1896 in the hall of the governor-general]. (1896a). Soobeniе Kallayra V.A. O kamne «sandyk». PTKLA (1895-1896). I. Tashkent: typo-lithography of the trading house F. and G. Br. Kamensky pp.21-29.

Protokol zasedaniia Tyrkestanskogo kryjka lybitelei arheologii, sostoiavshagosiа 28 oktiabria 1896 goda, v zale General-gubernatorskogo doma [The minutes of the meeting of the Turkestan circle of lovers of archeology, held on October 28, 1896, in the hall of the governor-general]. (1896b). PTKLA (1895-1896). I. Tashkent: typo-lithography of the trading house F. and G. Br. Kamensky pp.41-51.

Protokol zasedaniia obago sobraniia chlenov Tyrkestanskogo kryjka lybitelei arheologii, sostoiavshagosiа 11 dekabria 1896 goda v zale General-gubernatorskogo doma [The minutes of the meeting of the general meeting of members of the Turkestan circle of lovers of archeology, which was held on December 11, 1896 in the hall of the Governor-general]. (1897a). PTKLA (1896-1897). II. Tashkent: typo-lithography of the trading house F. and G. Br. Kamensky pp.1-22.

Protokol zasedaniia chlenov Tyrkestanskogo kryjka lybitelei arheologii, sostoiavshagosiа 16 oktiabria 1897 goda v zale general-gubernatorskogo doma [The minutes of the meeting of members of the Turkestan circle of lovers of archeology, held on October 16, 1897 in the hall of the governor-general]. (1897b). PTKLA (1896-1897). II. Tashkent: typo-lithography of the trading house F. and G. Br. Kamensky pp.1-11.